

ՖՐԱ ԹՈՄԱՍ ՎԻՏԱԼԻԻ ԵՒ ՖՐԱ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԴՈՄԻՆԻԿՈՍ ՆԱԶԱՐԵԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՐԹԻԻՆԸ

(Շար. «Բազմավեպ» 1991, քիւ 1-2, էջ 64-77)

Հռոմի մտահոգութիւնը մէկ էր եւ նոյն նպատակը կը հետապնդէր իր գործունէութեամբ: Հայաստանի մէջ գոյութիւն ունէր կաթողիկէ հասարակութիւն մը, կ'ուզէր նպաստել անոր ծաւալումին, որու գլխաւոր ազդակն էր ապահովել անոր գոյատեւումը նոր սերունդի պատրաստութեամբ: Ահա ասոր համար էր որ 1623ին Ֆրա Ուրսինոյ Հռոմէն կը զրկուի Նախիջեւան, ուր տարի մը մնալէ ետք կը վերադառնայ Իտալիա. 1630ին Օգոստինոս Արքեպս. Բաջենց կը մտածէ իր կղերանոցին ուսուցիչներ պատրաստել Հռոմի մէջ՝ ՀՍ.ի ծախսով. 1632ին ՀՍ.ի կարգադրութեամբ Հռոմէն Նախիջեւան կը զրկուի Ֆրա Պօղոս Պիրոմալլի, որ երեք ամիս ետք կը փախչի: Այս բոլորը մանրամասն կերպով տեսնելէ ետք՝ անցնինք յաջորդ հանգրուաններուն:

Ֆրա Թոմաս Վիտալիի առաքելութիւնը

Պիրոմալլիի մեկնելէն ետք, Օգոստինոս Եպս. վարժարանին պատասխանատու կը կարգէ Ֆրա Անտոն Մադալոնէ, որ հայերէն չէր գիտեր. 19 Օգոստոս 1632 թուակիր նամակով՝ Օգոստինոս ՀՍ.ի Ժողովէն կը խնդրէ որ Հռոմէն իրեն օգնական զրկուի հայազգի Ֆրա Յովհաննէս Դոմինիկոս Նազարեան¹, սակայն չ'ընդունիր նամակին պատասխանը: Տարիներ յետոյ, տեսնելով որ Հռոմէն ոչ մէկ շարժում կայ, Վարչաւիա գտնուած օրերուն, երբ Ֆրա Մատթիա Մօրաքա կը զրկէ Հռոմ, Օգոստինոս Եպս. 27 Փետրուար 1637ին կը գրէ ՀՍ.ի

1. SOCG, vol. 103, f. 271-286:

ժողովին՝ խնդրելով. «Վասն անուանն Յիսուսի Քրիստոսի, Տէր Մատաթիւն բանն շուտ տեսէք, հետ Տէր Զվան Դոմինիկոսին առաքեցէք»²:

ՀՍ.ի 11 Մայիս 1637ի նիստին կը զեկուցուի Օգոստինոս Բաղենցի խնդիրը, եւ յետ նորոգելու անոր եօթնամեայ հոգեւոր իշխանութիւնները եւ սահմանելու միւսուորի առաքումը, նկատմամբ վարժարանին՝ բացայայտ կերպով կ'որոշուի չղրկել 150 սկուղի նպաստը, մինչեւ որ նոյն վարժարանին համար չսահմանուի իտալացի Դոմինիկեան մը՝ իբր ուսուցիչ լատիներէն լեզուին:³

Ֆրա Մատաթիա Մօրաքա Հռոմ հասնելով, Դոմինիկեան Կարգի Ընդհանրական Մեծաւորին կողմէ ՀՍ.ին կ'առաջարկէ, Ապարաների իբր լատիներէն լեզուի վարժապետ՝ իտալացի Ֆրա Թոմաս Վիտալէ, քաջածանօթ նաեւ աստուածաբանութեան եւ ընդհանուր գիտութիւններու, յարմար՝ ըլլալու դաստիարակ երիտասարդութեան: Ֆրա Մատաթիա ՀՍ.ի ժողովին կը յիշեցնէ թէ նոյն վարժարանին համար պէտք է զրկուի նաեւ 150 սկուղի թոշակը, ինչպէս նաեւ ապահովուի նոր միսիոնարին ճանապարհի ծախսը⁴:

22 Յունիս 1637ի նիստով ՀՍ.ի ժողովը կ'ընդունի եղած առաջարկը, եւ Ֆրա Վիթալէի իբր ճանապարհի ծախս կը սահմանէ 50 սկուղ⁵: 28 Օգոստոս 1637ին Ֆրա Վիտալէ կը ներկայացնէ խնդրագիր⁶, ունենալու պապական Յանձնարարական նամակ՝ ուղղուած Պարսկաստանի Շահին. նոյն նիստին արձանագրութիւնը կ'ըսէ թէ նման պարագաներու՝ միշտ տրուած է այդ Յանձնարարական նամակը⁷:

ՀՍ.ի 22 Սեպտեմբեր 1637ի նիստով Նախիջևանի վարժարանին համար կը վճռուին հիմնական սկզբունքներ, առաջին առնելու համար նախկին անյաջողութիւններուն. այն է՝

ա. Նախիջևանի վարժարանին Տեսուչն ու վարժապետը պիտի ըլլայ իտալացի Դոմինիկեան մը.

բ. Նոյն Տեսուչը նշանակուած ըլլալով Ս. ժողովէն եւ Դոմինիկեաններու Ընդհանրական Մեծաւորէն՝ ազատ պիտի մնայ տեղւոյն Արքեպիսկոպոսին իրաւասութեանէն.

գ. Ձեղեակ կը նկատուի Նախիջևանի Արքեպիսկոպոսին որեւէ մէկ կարգադրութիւն՝ որ հակառակ է այս վճիռին.

2. SOCG, vol. 180, f. 277: Օգոստինոս Արքեպս.ի այս նամակը կը հրատարակենք Յաւուածին մէջ:

3. Acta, vol. 12, f. 288, n. 21:

4. SOCG, vol. 397, f. 174-175:

5. Acta, vol. 12, f. 310, n. 11:

6. SOCG, vol. 397, f. 252:

7. Acta, vol. 12, f. 375, n. 22; f. 395, n. 35:

լեզուի ուսուցիչ¹³: Յաջորդ նամակով մը, 18 Օգոստ. 1639 թվականին, Բաղնիք կը գրէ թէ Ֆրա Անտոն լատիներէն կը սորվեցնէ տասը աշակերտներու, եւ կը յուսայ որ քիչ ժամանակի մէջ զարգանան անոնք աստուածաբանական ուսումներու մէջ¹⁴:

Եւ որովհետեւ նոյն տարիներուն Հռոմի մէջ կրկին արծարծած էր Հայոց վարժարան շինելու հարցը, Սպահանի կամ Հռոմի մէջ, Օգոստինոս Բաղնիք վերոյիշեալ նամակով չի վարանիր պարզելու իր տեսակէտը ՀՍ.ի Կարդինալներու ժողովին, պնդելով թէ անտեղի է Սպահանի մէջ իրագործել նման ծրագիր, ուր կը պակսին վարժապետներ, եւ թագաւորն ինքնին աննպաստ է նոր հիմնարկութիւններու, ուր կեանքը սուղ է, մասնատականներու թիւը եւ արխտեպետ տեսակները բազմաթիւ, որու հետեւանքով Հայաստանէն ոչ ոք կրնայ երթալ հոն՝ ուսանելու նպատակով: Նմանապէս կը թուարկէ դժուարութիւնները Հռոմի մէջ վարժարան մը ունենալու տեսակէտին, քանի թուրքերը թոյլ չեն տար որ աշակերտներ ճամբորդեն, եւ կամ հռոմէական փափուկ կեանքին վարժողներ՝ անատակ կը դառնան ծառայելու հոգիներու՝ չհանդուրժելով Հայաստանի դժուարին կեանքին: Ապա արդարացի կերպով կ'եզրակացնէ թէ Ապարաների մէջ վարժարան ունենալով՝ կը վերնան ըլլոր դժուարութիւնները, մանաւանդ որ ներկային ունին տասը աշակերտ, որոնց թիւը կրնայ հասնիլ 15ի՝ եթէ Հռոմէն կանոնաւոր կերպով վճարուի 300 սկուդի տարեկան նպաստը, որովհետեւ ցարդ տրուած օգնութիւններու շնորհիւ ձեռնադրուած են տասը նոր արեղաներ, ունին մէկ սարկաւազ եւ ուրիշ աշակերտներ՝ որոնք ուսումները աւարտելու վրայ են¹⁵:

Ֆրա Անտոն Մարդեղութեան Ապարաններ կը մնայ 1639ի Յունիսամիսէն 1642ի առաջին ամիսները¹⁶: 11 Յունիս 1642ին Օգոստինոս Բաղնիք կը գրէ թէ ան «նոր թագաւորին հետ մեկնեցաւ Փորթուկալ, լատիներէն լեզուի ուսուցումը կ'իսատ թողլով»¹⁷: Ֆրա Անտոնի հետանալուն զլիակոյ շարժառիթը՝ Արքեպիսկոպոսէն ունեցած դժգոհութիւնն էր. 7 Օգոստոս 1642ին Ֆրա Անտոն Սպահանէն կը գրէ ՀՍ.ի քարտուղարին, պարզելով Բաղնիքի ունեցած մեծատիրական հոգին, միաժամանակ յայտնելով թէ ինքը ամբողջապէս տիրացած է Հայերէն

13. SOCG, vol. 119, f. 270-271:

14. SOCG, vol. 119, f. 274:

15. SOCG, vol. 119, f. 278-280:

16. 9 Նոյեմբեր 1641ին Ֆրա Յովհաննէս Պոլիսէն ՀՍ.ի ժողովին կը հաղորդէ նախնական լուրերը, թէ «Փորթուկացին կը պատրաստուի մեկնիլ Հայաստանէն» (SOCG, vol. 167, f. 39):

17. SOCG, vol. 123, f. 29:

լեզուին եւ թէ պատրաստ է շարունակելու իր առաքելութիւնը Ալինճայի մէջ, բաւական է որ հրահանգ ստանայ Ս. Ժողովէն¹⁸:

Դառնալով Ֆրա Թոմաս Վիտալէի, սա կը մտնէ Նախիջեւան 1639ի Դեկտեմբեր ամսուն, ու նոյն ամսուն 21ին ՀՍ.ի Ժողովին կը գրէ իր ունեցած տպաւորութիւնները՝ նկատմամբ հայ Դոմինիկեաններու ապրած ճգնողական կեանքին, աղօթքներուն, Օգոստինոս Արքեպ.ի ունեցած նուիրումին, եւ թէ Ապարաների վարժարանը ունի 15 աշակերտ, «որոնք լաւ յատկութիւններով օժտուած են», իբրեւ ուսուցիչ ունենալով փորժուակցի Ֆրա Անտոն Մարդեղութեան Օգոստինեան կրօնաւորը¹⁹:

Վիտալէ ոչ իսկ տարի մը կը մնայ Նախիջեւան ու գինքը կը գտնենք վերադարձի ճամբուն վրայ: 17 Դեկտ. 1640 եւ 26 Յունուար 1641 թուակիր նամակներով, գրուած Հալէպէն, կը համառօտէ տարուան մը անցուցած կեանքը. «Նախիջեւան հասնելէս քանի մը օր յետոյ, Եպիսկոպոսը կանչեց զիս եւ խիստ դէմքով ըսաւ՝ թէ ի՛նքը կ'ուզէ կառավարել կղերանոցը. ապա նշանակեց այն վանքերը՝ ուր կարող էի կղերանոց բանալ: Ապարաների մէջ փորժուակցի մը (իմա՝ Ֆրա Անտոն Մարդեղութեան) կարգած էր իբր ուսուցիչ կղերանոցին: Առաջին նամակս որ գրեցի Ձեզի՝ չափազանցեալ ներկայացուցի բարին որ հոն կար: Եպիսկոպոսը կ'ըսէ թէ Իտալիայէն հասնող Դոմինիկեանները՝ պէտք է իրեն ենթակայ ըլլան»: Երկրորդ նամակով Վիտալէ կը կրկնէ նոյն գաղափարները, աւելցնելով թէ Բաղենց իրեն նշանակած է իբր գործունէութեան ասպարէզ երեք վանքեր, բայց ապա ստիպած է որ հեռանայ Նախիջեւանէն: Վիտալէ կը թելադրէ Ս. Ժողովին որ այնուհետեւ, մինչեւ ողջ է Օգոստինոս Բաղենց, ոչ մէկ իտալացի Դոմինիկեան զրկուի Նախիջեւան, որովհետեւ ցարդ վեց միախնոնարներ որ գացած են՝ վեցն ալ անարգուած են Եպիսկոպոսէն, եւ թէ միայն Պիրոմալլի կրնայ հոն յաջողութիւն գտնել, քանի կատարեալ կերպով կը ծանչնայ հայերէն լեզուն եւ յարգուած է էջմիածնի վարդապետներէն²⁰:

Նախիջեւան գտնուած շրջանին, Վիտալէ ՀՍ.էն հրահանգ կը ստանայ ուսումնասիրել՝ թէ 300 սկուդով կարելի՞ է, Սպահանի մէջ, 12 հայ աշակերտի համար բանալ վարժարան: ՀՍ.ի ղեւանին մէջ կայ

18. SOCG, vol. 62, f. 230: 13 Սեպտ. 1642ին, Սպահանի Օգոստինեան կրօնաւորներու մեհաւորը, Fra Joseph do Rosario նոյն գաղափարները կը գրէ ՀՍ.ի Նախագահին, այն է՝ թէ Ֆրա Անտոն հակառակ շատ լաւ սորված ըլլալուն հայերէն լեզուն՝ կը դառնայ Փորթուկալ, որովհետեւ չէ դիմացած Օգոստինոս Արքեպ.ի վարմունքին, եւ թէ Ալինճայի մէջ կը սորվեցնէր 15 աշակերտներու (SOCG, vol. 62, f. 214): Թափուղաբար սա պիտի գործակցի Պիրոմալլի՝ Նախիջեւանի վարժարանին մէջ:

19. SOCG, vol. 120, f. 10:

20. SOCG, vol. 120, f. 13-14, f. 19-20:

անթուական գրութիւն մը, գրուած Վիտայէէ, ուր կայ տեղեկատուութիւն իր կատարած առաքելութեան: Վիտայէ Հայաստանէն դացած է Կասպից ծով, Եգերաֆ կոչուած քաղաքը, Պապին նամակը Պարսից Շահին ներկայացնելու համար: 1640ի Յունիս ամսուն հասած է Սպահան ու բացուելիք վարժարանին համար կը գրէ հետեւեալը. «Ճիշտ է որ Շահ Աբբասի օրերուն, որ գիտէր երկիրը կառավարել, 300 սկուդով կարելի էր 12 աշակերտ պահել, բայց ներկայ ժամանակներու մէջ պէտք է 600 սկուդ»²¹:

9 Յունիս 1642ին Վիտայէ Հոռմ կը գտնուի²², եւ կը ներկայացնէ ընդարձակ տեղեկատուութիւն մը Նախիջեւանի առաքելութեան մասին, տալով ծանօթութիւններ անոնց ունեցած կալուածներուն, միաբաններու թիւին, գործունէութեան, վանական կեանքին եւն., ու ակնարկելով վարժարանին՝ կը ներկայացնէ անհամաձայնութիւնը որ հոն կը տիրէ Արքեպիսկոպոսին եւ վարժարանի պատասխանատու միաբանին միջեւ, քանի Եպիսկոպոսը ինքզինքը կը զգայ ամբողջական պատասխանատու իր ամբողջ թեմին, ներառեալ վարժարանին²³:

Տարածայնութիւններուն գլխաւոր պատճառը եւ աղբիւրը՝ դրամն էր: Վիտայէ ա՛յս կէտը կը շեշտէ իր տուած հաշուետուութեան մէջ, ուր առիթ առնելով՝ կը թուարկէ թէ Օգոստինոս Բաշենց վերջին տարիներուն որքան դրամ գանձած է զանազան աղբիւրներէ: Կը յիշէ նախ թէ 1631ի Օգոստոս ամսուն միաբան մը ղրկած է Արեւելեան Հնդկաստան, եւ 1635ին անոր դարձին, բացի զանազան ինչքերէ՝ Նախիջեւան բերած է 12.000 սկուդ. ապա 1637ին՝ Արքեպիսկոպոսը անձամբ Լեհաստանէն բերած է շօշափելի գումար մը. Իտալիայէն ստացած է 300 սկուդ. Ֆրանսացի Պրա ԲիաՏՃիոյ եւ ուրիշ հայ միաբան մը Ֆրանսայէն հաւաքած են 1400 սկուդ, որու 400ը ծախսուած է ճամբու ընթացքին եւ 1000ը դրուած Հոռմի դրամատուն մը՝ վեց առ հարիւր շահով, որմէ

21. SOCG, vol. 209, f. 93: Այս նամակով կու տայ հետաքրքրական ծանօթութիւն մը Սպահանի Կարմեղականներու վանքին մասին, ուր «երիտասարդ քահանայ մը, Fra Felice անունով, Նափոլիէն, յաջողակ, կը սորվէր հայերէն լեզուն. վանականները մենաստանին մէջ կը պահէին հայ երիտասարդ մը՝ որպէսզի իրեն սորվեցնէր հայերէն»:

22. 11 Դեկտ. 1641ին Վիթայէ Պոլիս է եւ ՀՍ-էն դրամ կը խնդրէ՝ ճամբորդութիւնը կարենալ կատարելու դէպի Հոռմ, Լեհաստանի ճամբով (SOCG, vol. 167, f. 44): Յաջորդաբար Վիտայէ աղերսագիր ներկայացուցած է ՀՍ-ի Ժողովին, ընդունուելու համար Հոռմի Սանթա Սարինա վանքը. հակառակ պարագային կը խնդրէ դրամական նպաստ՝ այլուր կարենալ ապրելու համար (SOCG, vol. 406, f. 105): 13 Յունուար 1643ի նիստին կ'որոշուի ազդարարել Սանթա Սարինայի վանհօր՝ որպէսզի ներս ընդունի Պրա Վիտայէն, մինչեւ որ Ս. Աթոռը տարբեր կարգադրութիւն մը ընէ նոյն անձին նկատմամբ (Acta, vol. 15, f. 257, n. 3):

23. SOCG, vol. 293, f. 190-195; SOCG, vol. 122, f. 206:

Ֆրա Մատթիա 1637ին գանձած է երկու տարուան շահը, իսկ Ֆրա Մովսէս եւ Ֆրա Յովհաննէս գանձած են երեք տարուան շահը։ Ֆրա Մատթիա Մոնս. Օրեճիոյէ ստացած է 24 ոսկի սկուղ։ Ֆրա Մովսէս եւ Ֆրա Յովհաննէս՝ Կամենիցէն մեկնած են 5000 տոլարով... Այս բոլորին եղբայրացիները այն է որ Հռոմէն նոր գումարներ չղրկուին Նախիջեւան, որովհետեւ վարժարանի աշակերտները կ'ապրին ամենախեղճ, ամառներն ալ աշխատելով դաշտերու մէջ²⁴։

Անկարելի է որ Վիտալէի ըսածները համապատասխանեն իրականութեան. սակայն, նկատած Եպիսկոպոսին հանդէպ ունեցած հակաիրանքը եւ նեղութեան չզիմանալով՝ տարի մը ետք Բտալիա դառնալը, ինքնապաշտպանութեան ձեւ մը կրնայ նկատուիլ ներկայ գրութիւնը։

Օգոստինոս Բաշենց շատ լաւ գիտէր թէ Ֆրա Վիտալէ զինքը պիտի ամբաստանէր, եւ որով 1642 տարւոյն ընթացքին գրած գանազան նամակներով կը խնդրէ Ս. Ժողովէն՝ կարեւորութիւն չտալ անոր բոլոր ըսածներուն։ Այսպէս, 20 Յունուար 1642ին կը գրէ թէ մեծ զոհողութիւններով կը պահէ կղերանոցը, եւ եթէ Հռոմէն դրամական օգնութիւն չգտնէ՝ պիտի ստիպուի փակել. կը ցաւի որ Ս. Ժողովը հաւատք կ'ընծայէ իր դէմ եղած ամբաստանութիւններուն, իբր թէ վարժարանին սահմանուած գումարը կը յատկացնէ իր ազգականներուն, մինչ իրականին մէջ ցարդ Հռոմէն ստացած է միայն 350 սկուղ եւ երկար տարիներ վարժարանը գործած է՝ հասցնելով նոր սերունդ։ Ուստի,

24. ՀՍ.ի զիւանք կը գտնենք ուրիշ փաստաթուղթ մը, անթուական, իտալերէն լեզուով, որու վերնագիրն է. «Ֆրա Թոմաս Վիտալէի տուած վկայութիւնը՝ նկատմամբ (Նախիջեւանի) հայ վարդապետներու աղբատութեան»։ Բովանդակութիւնը հետեւեալն է. «Վանքերը, կամ լաւ եւս տունները՝ ութ են, եւ ունին երեսուն միարան։ Ունին շատ հողեր եւ այգիներ, սակայն անէկ եկած մուտքը բաւարար չէ եւ որով ստիպուած են մուրալու։ 1635ին հայազգի Ֆրա Յակոբոս Արեւելեան Հնդկաստան երթալով՝ հաւաքեց 12.000 սկուղ. այս գումարը Օգոստինոս Արքեպս.ի համար պէտք էր բաւել քսան տարի։ 1638ին Արդրումի մէջ տեսայ Ֆրա Յակոբոսը՝ որ տարի մը չըջեցաւ, իսկ 1638ին ուրիշ միարան մը զնաց Արեւելեան Հնդկաստան։ Նոյն տարին Իտալիա եւ Լեհաստան կը չըջէին Ֆրա Յովհաննէս եւ Ֆրա Մովսէս, որոնք բերին զորած եւ ստացուածք, եւ Ռուսիա հասնելուն՝ ունէին 3000 սկուղ։ 1643ին Ֆրա Յակոբոս եկաւ Իտալիա՝ մուրալու նպատակով։ Նոյն տարին Ֆրա Մաթիա, որ այժմ կը բնակի Միներվա, - Լեհաստան կը չըջէր, ուսկից դարձաւ Հայաստան։ 1645ին Հռոմ եկաւ Ֆրա Յովհաննէս Դոմինիկոս հայը՝ նոյն նպատակով։ Դոմինիկոսեց Հայր Բիդլովֆի Ընդհանրական Մեծաւորին օրով՝ Ֆրա Յովհաննէս մուրաց Քրիստոսի եւ Ֆրանսիոյի մէջ։ Պարսից Շահը լաւ վարմունք ունի մեր հայերուն հետ, շատ տարիներ առաջ Նախիջեւանի (Օգոստինոս) Արքեպս.ը իբր պատուիրակ զրկեց Լեհերու թագաւորին, ուսկից ստացաւ շատ նուէրներ. նուէրներն ստացաւ նաեւ Պարսից Շահէն, բացի Ապարանի վանքին ըրած չնորհքէն, որ ազատ բռնուտուրբեղէ։ Երբ Հայաստան գացի, Ֆրա Յակոբոս աշխարհականներու քով պահանջ տուէր 450 սկուղ, իսկ սենեակէն ալ զողջուած էր 500 սկուղ, ջորի մը եւ ձի մը։ Այս է աղբատութիւնը այդ Հայրերուն» (SOGG, vol. 293, f. 172)։

Օգոստինոս Եպս. կը համարձակի խնդրել 1000 սկուռ՝ իբր շահը Ֆրանսայէն հաւաքուած գումարին, որմէ ցարդ ստացած է միայն 100 սկուռ²⁵ :

15 Յուլիս 1642ին Բաղնից դարձեալ կը պաշտպանէ ինքզինքը, յիշեցնելով Ս. Ժողովին թէ Նախիջևանի վարժարանին համար Հռոմէն նշանակուած գումարը՝ տարեկան 150 սկուռ է, եւ տարիներէ ի վեր ոչինչ կը տրուի իրեն, եւ կը խնդրէ որ զոնէ վերջին չորս տարիներուն համար կատարուի վճարումը՝ Պոլսոյ Ճամբով²⁶ : Յաջորդաբար, Օգոստինոս Եպս. երբ կ'իմանայ թէ Ֆրա Վիտայէ կը շարունակէ վատահամբաւել զինքը, 1 Ապրիլ 1646ին կը գրէ ՀՍ.ի քարտուղարին. «Պատրի Թոմաս Վիթալն, որ տասն օր չէ կացել ղեռեւս աստ, եկեալ այդը՝ հարկը տարէն սուտ բանքասանս է ասացել. եթէ իւրեանց (իմա՛ Պիրոմալլիի եւ Վիթալէի) գայթակղութիւն որ աստ արարեալ են, պիտոյ եւ արժան է որ ղուք ամենեւին կարգէ ձգէք՝ որ այլքն երկնչին»²⁷:

Օգոստինոս Արքեպս.ի այս վերջին նամակին վրայ կը գտնենք ՀՍ.ի Ժողովին գրած պատասխան նամակին համառոտութիւնը՝ սա բովանդակութեամբ. «Զենք զրկեր դրամ, որովհետեւ տարիներ անց՝ չենք տեսներ ոչ մէկ պտուղ. իտալացի միաբաններն ալ որ զրկեցինք՝ լաւ ընդունելութիւն չգտան ձեզմէ: Ահա վերջինս Ֆրա Թոմաս Վիտայէ եւս կ'ըսէ թէ պէտք չենք ձեզի դրամ զրկել, որովհետեւ Հնդկաստանէն հազարաւոր սկուռ հաւաքած էք, նոյնպէս նաեւ Եւրոպայէն: Կ'ըսուի նաեւ թէ Արքեպիսկոպոսը իր ազգականներուն կու տայ դրամը»: Այս համառօտ յանդիմանական տողերէն ետք՝ ՀՍ.ի Ժողովը կը հաղորդէ թէ այսուհետեւ տարեկան պիտի զրկուի միայն 50 սկուռ՝ Ֆրա Յովհաննէս Նազարեանի ծախսերուն համար, որպէսզի հոն սորվեցնէ քերականութիւն եւ լատիներէն. իսկ Նախիջևանի համար սահմանուած գումարով՝ Հռոմի մէջ պիտի պահուին երեք Դոմինիկեան սաներ, որոնք հինգ տարի ուսանելէ ետք՝ պիտի դառնան Հայաստան, շարունակելու համար իրենց առաքելութիւնը²⁸ :

Այսպէս կը փակուի Ֆրա Թոմաս Վիտայէ իտալացի Դոմինիկեանին առաքելութիւնը, սակայն ՀՍ.ի Ժողովն ալ կը հասնի որոշ եզրակացութիւններու: Մինչ այս կը կատարուի նոր փորձ մը՝ յանձնի Ֆրա Յովհաննէս Դոմինիկոս Նազարեանի:

25. SOCG, vol. 122, f. 202-23:

26. SOCG, vol. 122, f. 184: Օգոստինոս Արքեպ. 20 Յուլիս 1642ին, Ապարաններէն, կը գրէ ՀՍ.ի քարտուղարին, զանգատելով դրամի պակասին համար, մանաւանդ որ թաղաւորն ալ, որ վանքերը զերծ քրած էր տուրքերէ՝ կրկին պարտադրած էր տալ, եւ որով պարտքերով կը նորոգէ եկեղեցիները՝ որպէսզի հնութենէ չկործանին: Կը դժգոհի նաեւ Ֆրա Վիտայէի համար, որ մեկնած էր Նախիջևանէն՝ առանց օգնութիւն մը տալու իրեն (SOCG, vol. 122, f. 191):

27. SOCG, vol. 65, f. 312:

28. SOCG, vol. 122, f. 187:

Ֆրա Յովհաննես - Դոմինիկոս Նազարեանի առաքելութիւնը

Ֆրա Թոմաս Վիտալէ Նախիջևան գտնուած տարին, Հռոմ կը բնակէր հայազգի Դոմինիկեան մը, Ֆրա Յովհաննէս Դոմինիկոս Նազարեան (այսուհետեւ՝ Ֆրա Յովհաննէս), որ կ'ըլլայ յաջորդը Վիտալէի՝ Նախիջևանի վարժարանի առաքելութեան նկատմամբ: Բայց նախ տեսնենք համառօտ կերպով անոր կենսագրական գիծերը, քաղուած ՀՍ.ի դիւանէն:

1627ին սա արդէն իսկ կը գտնուի Հռոմ, Յովհաննէս Մկրտիչ (Giovanni Battista) անունով, ղրկուած Նախիջևանէն՝ տեղւոյն Մատթէոս Արքեպիսկոպոսէն: ՀՍ.ի 23 Նոյեմբ. 1627ի նիստին կ'որոշուի տալ անոր թոշակ՝ «մինչեւ հաստատուի Հայոց վարժարանը»²⁹, իսկ 28 Փետր. 1628ի նիստին կը սահմանուի ամսական հինգ սկուզ, եւ այդ առիթով դարձեալ կը կրկնուի նոյն բանաձեւը՝ «մինչեւ հաստատուի Հայոց վարժարանը»³⁰: Ներկայացուած խնդրագիրէն կ'իմանանք որ Յովհաննէս ուսումները կը կատարէ Հռոմէացւոց վարժարանը (Collegio Romano) եւ կ'ուսանի քերականութիւն՝ առաջին դասարանի մէջ³¹: Յաջորդաբար կը տեսնենք որ Յովհաննէս փոխադրուած է նորադարձ-նեբու վարժարանը (Collegio dei Neofiti) իսկ 1631ին արդէն իսկ զացած է Վիթերպոյ, ուր կ'ուզէ երթալ նաեւ Ֆրա Մատաթիա Մօրաքա, միասին շարունակելու համար իր ուսումները, միասնաբար խօսելու համար հայերէն՝ լեզուն չմոռնալու համար³²: 27 Ապրիլ 1632ին ՀՍ.ի Ժողովէն կը խնդրէ զրամական օգնութիւն մը³³. 24 Ապրիլ 1633ին կը ներկայանայ իր Դոմինիկեան, Ֆրա Յովհաննէս - Դոմինիկոս Նազարեան անունով, ու զարձեալ կը խնդրէ նիւթական օգնութիւն՝ իրեն եւ Ֆրա Մատաթիայի համար, որպէսզի իրր ուսանողներ՝ չծանրանան Դոմինիկեան Միաբանութեան վրայ³⁴: 13 Օգոստոս 1633ին կը խնդրէ նոր օգնութիւն մը եւս, որպէսզի կարենայ վճարել զբարբի վարժապետին, նպատակ ունենալով տիրանալու լեզուին, «դիւրաւ եւ ապահով կերպով (թարգմանելու համար) Ս. Ժողովին ուղղուած հայերէն նամակները, ինչպէս նաեւ հայ հերձուածողներու գիրքերը, ու լաւագոյն կերպով ուսուցանելու համար հայերուն՝ որոնք Հռոմ կու գան խոստովանելու իրենց սխալները»³⁵: 22 Դեկտ. 1635 թուակիր նամակով, Վենետիկի ազգայիններ ՀՍ.ի Ժողովէն կը խնդրեն որ իրենց հովիւ

29. Acta, vol. 4, f. 317, n. 13:

30. Acta, vol. 6, f. 29, n. 13:

31. SOCG, vol. 388, f. 117:

32. SOCG, vol. 391, f. 163; vol. 7, f. 330:

33. SOCG, vol. 7, f. 300:

34. SOCG, vol. 393, f. 403:

35. SOCG, vol. 393, f. 118:

ղրկուի «Դոմինիկեան Կարգէն Հայր Ֆրա Յովհաննէս Դոմինիկոս Նազարեան, որ Հռոմ Ս. Մարիամ Եգիպտացոց եկեղեցւոյ մէջ ժողովըրդապետ եւ խոստովանահայր է հայ ազգայիններու»³⁶:

Օգոստինոս Արքեպօ. Բաջենց երբ Վարչաւիա է, իր տեղ Հռոմ կը զրկէ Ֆրա Մատաթիա, տալով նամակ մը՝ 28 Փետր. 1637 թուակիր, ուղղուած ՀՍ.ի Ժողովին, որմէ կը խնդրէ ի մէջի ալլոց՝ նաեւ որ Ֆրա Յովհաննէս Հռոմէն զրկուի Նախիջեան³⁷: ՀՍ.ի 22 Փետր. 1638ի նիստով, Յովհաննէս Անկիւրացի Սոլիմոյի պնդումին վրայ, Ֆրա Յովհաննէսն ալ մաս կը կազմէ Յանձնախումբին, որպէսզի քննեն եւ տպագրութեան պատրաստեն հայերէն Աստուածաշունչի բնագիրը³⁸: Այսպէս, Ֆրա Յովհաննէս 1627-1639 տարիներուն կը մնայ Հռոմ, նախ իբր ուսանող եւ ապա իբր քարոզիչ եւ խոստովանահայր ազգայիններու:

1640 տարւոյն Զատիկէն ետք՝ Ֆրա Յովհաննէս խնդրանք կը ներկայացնէ երթալու Նախիջեան, Ալինճայի վարժարանին մէջ օգտակար ըլլալու իր ազգակիցներուն եւ Միաբանութեան, խնդրելով միաժամանակ որ տրուի իրեն 150 սկուղ նոյն վարժարանին տարեկան թոշակը, քանի Ֆրա Թոմաս Վիթալէ նամակներով կը ստիպէր զինքը՝ ստանալու այդ գումարը³⁹: Նոյն այս աղերսագիրին վրայ կը կարդանք ՀՍ.ի քարտուղարին գիրով թէ «Այս երիտասարդը ունի բարի վարք, յստակ միտք. պիտի յաջողի վիճաբանիլ (հերետիկոսներու հետ), սորվեցնել եւ նաեւ քարոզել. հոս հրահանգուած է. իր մասին բնաւ չէ լսուած թէ չար օրինակ տուած ըլլայ»⁴⁰: ՀՍ.ի 23 Ապրիլ 1640ի նիստով կ'ընդունուի Ֆրա Յովհաննէսի խնդրանքը, ու կը սահմանուի միսիոնար Մեծ Հայքի, 100 սկուղ ճանապարհի ծախսով. իսկ նկատմամբ 150 սկուղի

36. SOCG, vol. 15, f. 369: Այս նամակին ստորագրած են՝ «Vuscan da Piroso, Domenico de Paolo, Alpiar Morat, Giacomo Balagrin, Giorgio Zaffar et tutti gli altri»:

37. SOCG, vol. 180, f. 275:

38. SOCG, vol. 399, f. 85: Անթուական եւ անվերնագիր զրուիթեան մը մէջ, խօսելով Պօղոս Պրոմալլիի մասին՝ կը կարդանք. «Ս. Ժողովին փափաքին համաձայն՝ Պրոմալլի Լեհաստանէն Հռոմ եկաւ՝ վերատեսնելու համար Նոր Կտակարանի հայերէն բնագիրը, որ համեմատուած է սրբազրուած է Հայր Գասպարէն, Դոմինիկեան Հայր Յովհաննէսէն եւ Պր. Յովհաննէս Սոլիմոյէն...» (SOCG, vol. 119, f. 169-170):

39. Զոյգ խնդրագիրները տես՝ SOCG, vol. 401, ff. 390, 432-433:

40. Ֆրա Յովհաննէս Նազար ներկայացուցած է ուրիշ աղերսագիր մըն ալ, խնդրելով ՀՍ.էն որ Նախիջեանի ծերունի Օգոստինոս Արքեպօ.ին տրուի օգնական տիտղոսաւոր եպիսկոպոս մը, քանի Աթոռը թափուր մնալու պարագային, հեռուորութեան պատճառով, հազիւ երեք տարի վերջ կարելի կ'ըլլայ նշանակել նոր Վիճակաւորը: Ֆրա Յովհաննէսի համաձայն՝ այս է պատճառը շատ մը կաթողիկէներ կորսուելուն, եւ քիչ տարիներու մէջ քառասուն հոգամասերէն հազիւ տասներկուք մնացած են. «ասոր համար ուրիշ անգամներ նշանակուած է օգնական եպիսկոպոս մը, ու ներկայիս կը ներկայանայ առիթը՝ յարմար անձի մը» (SOCG, vol. 400, f. 185): Մենք չկրցանք գուշակել թէ որու է ակնարկը:

թոշակը Նախիջևան անցընելուն՝ Ս. Ժողովը կը մնայ իր նախկին որոշումին վրայ, այն է՝ ուղեւորներու ձեռքով չհասցնել գումարը, այլ իրենց աւանդական միջոցներով եւ ներկայացուցիչներով⁴¹:

Ֆրա Յովհաննէս Նազարեանի դէպի Նախիջևան ճամբորդութիւնը կը տեւէ երկու տարի: 1640ի Օգոստոսին Վենետիկ է, ուսկից գրած է երեք նամակ (17, 24, 31 Օգոս.), ուղղուած ՀՍ.ի քարտուղարին, խնդրելով որ Նախիջևանի համար սահմանուած գումարը, 450 սկուդ, զրկուի Պոլիս, ուր զրկած է նաեւ իր ապրանքները, որպէսզի միասին տանի Նախիջևան⁴²: Նախ Վիեննա, ապա Գրազովիայէն անցնելով, Սեպտեմբերին (1641) կը մտնէ Պոլիս, ուր լսելով թէ Ֆրա Թոմաս Վիտալէ հեռացած է Նախիջևանի վարժարանէն, կ'ուզէ սպասել անոր, իմանալու համար այս փոփոխութեան պատճառը, ու 10 Սեպտ. 1641 թուակիր նամակով ՀՍ.ի Ժողովին կ'առաջարկէ ինքզինքը՝ ըլլալու ամբողջական պատասխանատու վարժարանին, քանի ինքը ուսանած է Հռոմի մէջ, որպէսզի Նախիջևանի աշակերտներուն սորվեցնէ իտալերէն եւ լատիներէն լեզուները, ինչպէս նաեւ իմաստասիրութիւն եւ աստուածաբանութիւն. ու առ այս՝ կը խնդրէ որ անձնապէս իրեն փոխանցուի վարժարանին համար սահմանուած 450 սկուդը⁴³:

1641ի Դեկտեմբեր ամսուն Ֆրա Թոմաս Վիտալէ կը հասնի Պոլիս. Ֆրա Յովհաննէս լսելով անոր դժգոհութիւնները հակառակ Օգոստինոս Արքեպս.ին՝ կը վշտանայ եւ չ'ուզեր արդարացնել Վիտալէն, ու վախճալով որ ան Հռոմ երթալով չարախօսէ Արքեպիսկոպոսին դէմ, ՀՍ.ի քարտուղարին ուղղած նամակներուն մէջ (11 Դեկտ. 1641, 17 Յունուար, 6 Փետր. 18 Ապրիլ 1642) կը շեշտէ երկու կէտի վրայ. առաջին, հաւատք չընծայել Վիթալէի խօսքերուն, որովհետեւ հարցին տեղեակ ազգայիներու համաձայն՝ նա իրաւունք չունէր հեռանալու վարժարանէն. եւ երկրորդ, եթէ Վիտալէի խոստացուած գումարը փոխանցուի իրեն՝ ինքը պատրաստ է ստանձնելու վարժարանին ամբողջական պատասխանատուութիւնը, բաւական է որ ՀՍ.ի Ժողովը տայ իր հաւանութիւն⁴⁴: ՀՍ.ի պատասխանը կ'ըլլայ կարճ ու համառօտ, որու սեւագիր օրինակը կը գտնենք Ֆրա Յովհաննէսի 6 Փետր. 1642 թուակիր նամակին վրայ. «Ֆրա Վիտալէ քու դէմդ ոչ մէկ խօսք ըսած է. դուն ջանա՛ արդարացնել յոյսերը որ զրուած են վրադ. մի՛ փափաքիր վարժարանի տեսչութեան, այլ աշխատէ հոգիներու վրայ. եթէ արդարացնես յոյսերը՝ Ս. Ժողովը կը մտածէ վարձատրել քեզ»⁴⁵:

41. Acta, vol. 14, f. 77-80, n. 20:

42. Acta, vol. 29, ff. 298-300:

43. SOCG, vol. 166, f. 246-247:

44. SOCG, vol. 167, ff. 31, 37, 39:

45. SOCG, vol. 167, f. 1:

Մայիսի (1642) առաջին օրերուն Ֆրա Յովհաննէս կը մեկնի Պոլիսէն⁴⁶։ 9 Մայիսին կը գտնուի Թոփրալու⁴⁷ եւ 19 Յունիսին՝ էրզրում է, ուր հայ ուղեկից մը չկարենալով ճամբու տուրքը վճարել տալ Ֆրա Յովհաննէսի՝ կը մատնէ զինքը իբր լրտես՝ քաղաքին փաշային։ Հայ եպիսկոպոս մը, որ Սպահանի մէջ մանկութեան դասընկեր եղած է Ֆրա Յովհաննէսի, կը յորդորէ ազգայիններ, որոնք հաւաքելով 150 սկուռ՝ կ'ազատեն զինքը փաշային ձեռքէն⁴⁸։

Յուլիսի (1642) Ֆրա Յովհաննէս կը հասնի իր առաքելավայրը։ Գոհ է Օգոստինոս Արքեպս. որ հասած էր վերջապէս իր սպասած անձը, մանաւանդ որ Վիթալէն հեռացած էր իրմէ, իսկ Ֆրա Անտոն Մարգեղութեան Օգոստինեան կրօնաւորը, որ սկսած էր սորվիլ հայերէն՝ մեկնած էր Փորթուկալ։ Բաշենց իր գոհունակութիւնը կը յայտնէ ՀՍ.ի Ժողովին, 11 Յուլիս 1642 թուակիր նամակով, իմացնելով թէ նորեկ միաբանը կարգած է Ապարանի վանքի վարժարանին ամբողջական պատասխանատու, ու կը խնդրէ որ ՀՍ.ի Ժողովը տայ իր հաւանութիւնը⁴⁹։ 15 Յունիս 1642ին կը գրէ նաեւ Ֆրա Յովհաննէս, գովելով Օգոստինոս Արքեպս.ի անձը եւ առաքելական հոգին, իմացնելով թէ Ապարանի վարժարանին մէջ կ'ուսանին 15 աշակերտներ եւ ինքը Արքեպս.էն սահմանուած է անոնց վրայ իբր պատասխանատու. եւ հուսկ կը յիշեցնէ՝ անպակաս ընել սահմանուած թոշակը, որովհետեւ Օգոստինոս Արքեպս. պարտքով է որ կ'ապրեցնէ վարժարանը եւ իր ծախսով կը նորոգէ փճացած եկեղեցիները⁵⁰։

Ֆրա Յովհաննէսի առաջին նամակը, ուր կը խօսի իր դպրոցական գործունէութեան մասին, կը կրէ 12 Փետր. 1643 թուականը, գրուած

46. Fra Innocenzo Martiale Դոմինիկեանը 11 Մայիս 1642ին Պոլիսէն կը գրէ ՀՍ.ի Ժողովին թէ «հայ քահանան» 15 օր առաջ մեկնեցաւ իր առաքելութեան (SOCG, vol. 167, f. 96)։

47. Ֆրա Յովհաննէս նազար Թոփրալուի մէջ Յանձնարարական մը կու տայ երկու հայ ուխտաւորներու՝ որոնք ուղղուած էին Հոռոմ, խնդրելով ՀՍ.ի քարտուղարէն «Հայոց հիւրանոցին մէջ լաւ տեղ մը տրուի, որովհետեւ Հոռոմէն դարձող ուխտաւորներ կը գանգատին թէ հոն լաւ չի նայուիր իրենց» (SOCG, vol. 121, f. 156)։

48. SOCG, vol. 121, f. 155։

49. SOCG, vol. 123, f. 29։ Օգոստինոս Արքեպս. նոյն զաղափարը կը կրկնէ նաեւ 15 Յուլիս 1642ին գրած նամակով, որ Յանձնարարական գիր մըն է, տրուած իր միաբաններէն Ֆրա Յակոբոս Յիսուսի, որ ուղղուած էր Հոռոմ, փախչելու համար իշխանի մը հալածանքէն։ Ֆրա Յակոբոս պաշտպանած էր երիտասարդ մանչ մը ու քանի մը աղջիկներ, որպէսզի չթողուն կաթողիկէ հաւատքը՝ դառնալու համար հայադասան։ Օգոստինոս Բաշենց կը գովէ Ֆրա Յակոբոսի առաքինի կեանքը, ու կ'առջարկէ որ սա ըլլայ հովիւ Բտալիոյ ձենովա քաղաքին հայոց։ Ֆրա Յակոբոս իր հետ Հոռոմ տարած է իր եղբորորդին. Բաշենց անոր համար ալ կը խնդրէ՝ որպէսզի տեղաւորուի Հոռոմի մէջ վարժարանէ մը ներս (SOCG, vol. 122, f. 185)։

50. SOCG, vol. 123, f. 30-31։

Ապարաններէն, խնդրելով որ իրեն յանձնուի Ալինճայի վարժարանը եւ առ այդ սահմանուի թոշակ մը: Բացի այս փափաքէն, իր նամակին հետ Հոռոմ զրկած է իր աշակերտներէն երեքին զեղազրութիւնները, շատ նախնական եւ խեղճ գիրով, աւելի լատիներէն քան հայերէն, ցոյց տալու համար անոնց զարգացումի մակարդակը: Գրութիւններէն մէկուն իրր ստորագրութիւն կը կարդանք. «Բարով հգար բարի մօնսինիօր Ինգօլին. Յուսէպէս»⁵¹:

ՀՍ.ի Ժողովին կողմէ կը գրուի երկու նամակ, 2 Մայիս 1643 թուակիր, գրեթէ նոյն բովանդակութեամբ, ուղղուած Փրա Յովհաննէսի, կարգելով զինքը պատասխանատու Ապարանների վարժարանին, յատկապէս յանձնարարելով որ ուշադրութիւն դարձնէ լատիներէն լեզուին ուսուցումին, ջանալով նամակներով տեղեակ պահել ՀՍ.ի Ժողովը՝ կատարուած նուաճումներուն⁵²: 13 Յունիս 1643ին կը գրուի նաեւ Օգոստինոս Արքեպս.ին, խիստ շեշտով մը. «Առաքելափայրիդ համար կը զգացուի պահանջը լաւ մշակներու, եւ տեսնելով որ երկար տարիների ի վեր վարժարանէդ սակաւթիւ աշակերտներ միայն կը հասնին իրենց նպատակին, Ս. Ժողովս որոշեց որ Փրա Յովհաննէս Դոմինիկոս Նաղար ըլլայ պատասխանատու վարժարանին մէջ՝ լատիներէն լեզուի ուսուցումին, ինչպէս նաեւ օգնէ գաւառիդ այլ առաքելական գործերուն, քանի գրականութեամբ զարգացած անձերու նուազութեան պատճառով՝ միշտ աւելի կը տկարանայ այդ թեմը»⁵³:

Հոռոմի մէջ այս նամակները շարադրուած օրերուն՝ Փրա Յովհաննէս արդէն իսկ հեռացած էր Նախիջեւանէն, ուր հասնելէն երկու ամիս վերջ՝ հիւանդացած էր, եւ ամբողջ ուսումնական տարին վատառողջ անցուցած, հակառակ Օգոստինոս Արքեպս.ի գուրդուրոտ խնամքին: Լուրը հաղորդողը դարձեալ Օգոստինոս Արքեպս.ն է, 30 Մայիս 1643 թուակիր նամակով. «(Փրա Յովհաննէսի առողջութիւնը) վատթարացած ըլլալով, խորհուրդ ըրինք, եւ իր փափաքին համաձայն՝ որոշեցինք զրկել զինքը Պոլիս, ուսկից պիտի շարունակէ ճամբան դէպի Հոռոմ եւ բերանացի բացատրէ Ձեզի մեր վիճակը, որովհետեւ եղաւ երեք

51. SOCG, vol. 122, f. 192-193: Փրա Յովհաննէս Նաղար իր այս նամակով կու տայ նաեւ ուրիշ հետաքրքրական լուրեր. «Այս երկրին ժողովուրդը լաւագոյն է քան քրիստոնեայ աշխարհինը. կրօնաւորները՝ Եւրոպայի կրօնաւորներուն նման բարի են՝ բայց կան նաեւ չարեր: Արքեպիսկոպոսը սուրբ մըն է. հակառակ վկայողը՝ ստախօս է ու խորամանկ. իսկ եթէ թերութիւն մը ունի՝ ոչ մէկ զարմանք, նկատելիք անգամ չէ: Եկեղեցիները օր ու գիշեր, Եւրոպայէ աւելի, թէեւ աղքատօրէն՝ բայց պատուաւոր կերպով կը կատարուին արարողութիւնները: Խորամանկները կրնան խօսիլ որքան ուզեն, սակայն կայ Աստուած որ կը տեսնէ...»:

52. Lettere volgari, vol. 21, ff. 192, 198:

53. Lettere volgari, vol. 21, f. 198-199:

տարի որ մարախ յարձակելով՝ հոս տիրեց սովը ու ամէնքը կը փախ-
չին. մենք եւս կը փախչէինք՝ եթէ չունենայինք հոգիներու պատաս-
խանատուութիւնը»⁵⁴:

Ֆրա Յովհաննէս 30 Սեպտեմբեր 1643ին Պոլիս է, ուսկից կը գրէ
ՀՍ.ի Ժողովին թէ չէ կրցած շարունակել սկսած գործը, յատկապէս
երեք պատճառի համար, այն է՝ Ֆիզիքական տկարութեան, Պարսից -
Վրաց պատերազմին, մարախի պատճառով տիրած սովին, որու հետե-
ւանքով քաղաքներ ամբողջ դատարկուած են՝ ապրուստի միջոց գտնե-
լու համար. ինքն ալ իր կարգին հեռացած է Նախիջևանէն եւ ուղղուած
Հոռոմ, թէ՛ բերանացի տեղեկացնելու համար տեղւոյն կացութիւնը եւ
թէ Ս. Ժողովէն դրամական օժանդակութիւն տանելու համար նոյն
առաքելավայրին⁵⁵: Յաջորդաբար, 7 եւ 12 Նոյեմբեր 1643 թուակիր
նամակներով, գրուած Պոլիսէն, Ֆրա Յովհաննէս կը գրէ ՀՍ.ի Ժողո-
վին թէ կ'ուզէ Հոռոմ հասնիլ Լեհաստանի ճամբով, հետը բերելով Նա-
խիջևանէն 12 տարեկան աշակերտ մը, աւելցնելով թէ Լեհաստանի
մէջ պիտի սպասէ ՀՍ.ի Ժողովին ղրկելիք ճանապարհի ծախսին՝ հաս-
նելու համար Հոռոմ⁵⁶:

Շուրջ տարի մը վերջ գինքը կը գտնենք Գրագովիս, ուսկից, 10
Օգոստոս 1644 թուակիր նամակով, շնորհակալութիւն կը յայտնէ
ՀՍ.ի քարտուղարին թէ ստացած է 30 սկուդը իբր ճանապարհի ծախս,
աւելցնելով որ եթէ ժամանակին ստացած ըլլար՝ կը դառնար իր առա-
քելավայրը, Նախիջևան, ուր դարձեալ պատրաստ է երթալու՝ եթէ
ՀՍ.ի Ժողովը խոստանայ տալ իրեն վարժարանի թոշակը՝ տարեկան
150 սկուդ, առանց որու անկարելի է գործել, ու «պէտք չկայ ըսել որ
առանց դրամի՝ ոչ թէ միայն Ֆրա Պօղոս Պիրոմալիի՝ այլ ո՛չ իսկ Սուրբ
Պօղոս Առաքեալ կրնայ գործ մը ընել»: Ապա կը քննադատէ Ս. Ժո-
ղովին գործեակերպը, որ անցեալին առատօրէն դրամ շնորհեց Ֆրա
Թոմաս Վիթալէի նման անձերու, որոնք ոչ իսկ հայերէն լեզուն գի-
տէին, եւ միայն աշխարհ չըջնելու համար ելած էին ճամբայ. «մինչ ես
միայն եռանդէ շարժեցայ, եւ եթէ հիւանդութիւնը, մարախի պատճա-
ռով անօթութիւնը եւ Ս. Ժողովին կողմէ երեսի վրայ լքուած չըլլայի՝
ցարդ հոն մնացած կ'ըլլայի»: Եւ որովհետեւ Ֆրա Յովհաննէս գրած
էր թէ հետը կը բերէ իր աշակերտը, որպէսզի տեղաւորէ Հոռոմի վար-
ժարան մը, եւ լսած էր ՀՍ.ի քարտուղարին դժկամակութիւնը, չի

54. SOCG, vol. 122, f. 182:

55. SOCG, vol. 170, f. 474-475:

56. SOCG, vol. 170, ff. 430, 413-414: 3 Հոկտ. 1643 թուակիր նամակով, Պոլիսէն կը
գրէ Պատարիարքական փոխանորդ Fra Giacomo da Fanano իմացնելով ՀՍ.ի քար-
տուղարին թէ Դոմինիկեանց վանքին մէջ տեղ չըլլալով՝ Ֆրա Յովհաննէս Նազար
կը բնակի իր մօտ, «չատ բարի կրօնաւոր մը, որ ստէպ կ'երթայ վիճարանելու հայ
եպիսկոպոսի մը հետ» (SOCG, vol. 168, f. 103):

քաշուիր պատասխանելէ թէ կը զարմանայ ՀԱ.ի գործակերպին վրայ, որ Նախիջևանի հողերէն զուրս գտնուող տեղերէ աշակերտներ սիրով կ'ընդունի, իսկ Նախիջևանէն, որ Հոռմի մէջ քանի մը հազար սկուզի եկամուտ ունի, եւ նոյն ինքն քարտուղարը կողմնակից եղած էր որ Նախիջևանէն երեք աշակերտներ Հոռմի մէջ սորվէին եւ դառնային իրենց առաքելավայրը, այժմ այդ հրամանը մասամբ գործադրուած ըլլալուն՝ կը լսէ ժխտական պատասխան⁵⁷:

Հոս կը թողունք Ֆրա Յովհաննէս Դոմինիկոս Նազարեանի պատմութեան թեւը, քիչ ետք կրկին իրեն դառնալու, շարունակելու համար անոր գործունէութեան երկրորդ մասը, միշտ Նախիջևանի վարժարանին առնչութեամբ:

Հ. ՍԱՀԱԿ ՃԵՄԺԵՄԻԱՆ

57. SOCG, vol. 127, f. 62-63:

Résumé

LES ACTIVITÉS DE FRA TOMMASO VITALE ET FRA GIOVANNI DOMENICO NAZARIAN

P. SAHAK DJEMDJEMIAN

Les autorités religieuses de Rome faisait tout le possible pour restaurer et revaloriser le Séminaire arménien dominicain de Naxicévan, afin d'assurer l'existence des arméniens catholiques en Arménie. En ce but précis furent envoyés de Rome à Naxicévan, en 1623, fra Orsino et en 1632, fra Paolo Piromalli qui à la suite d'innombrables difficultés et revers durent se retirer et le Séminaire de Naxicévan fut encore une fois délaissé. L'Evêque local, frère Augustin Bacenz, déçu des dominicains italiens, écrit à Rome qu'on lui envoie fra Giovanni Domenico Nazario qui en ce moment se trouvait à Rome. Mais en 1637, Rome envoie comme unique responsable du Séminaire de Naxicévan, fra Tommaso Vitale qui muni du Décret Papal fait savoir à l'Evêque catholique arménien de Naxicévan qu'il était déchargé de toute responsabilité sur le Séminaire.

En 1639 arrive donc a Naxicévan fra Tommaso Vitale qui après à peine un an d'activité, s'en retourne à Rome après avoir eu des différends avec l'Evêque Augustin dont il blâme le comportement dans ses communications à la Propaganda et Fide, le décrivant comme autoritaire et agissant à sa guise et surtout dépenseur et gaspilleur.

Indépendamment du retour de Vitale, fra Giovanni Nazario qui se trouvait à Rome, demande l'autorisation de retourner à Naxicévan pour aider son évêque. Il arrive à Naxicévan en 1642 au mois de Juillet, et il se met tout de suite à l'œuvre, mais malheureusement, un an n'étant même pas écoulé, il tombe malade et à l'arrivée de la famine en ces lieux, il est obligé de tout laissé et de s'en retourner à Rome.

L'auteur nous montre dans les plus menus détails, la situation critique et difficile de la mission catholique des Dominicains à Naxicévan et surtout de l'état de désolation de leur séminaire. De jour en jour cette mission s'affaiblissait pour se vouer à l'effondrement et à la disparition. Les difficultés étaient multiples soit du côté d'attrouper des personnes aptes à cette mission soit du côté des événements historiques et matériels: la famine, les guerres, le manque d'argent, etc., ce qui contribuait à rendre infructueuse cette mission.